

JEF LAST: EEN GEËNGAGEERD LEVEN IN DE TWINTIGSTE EEUW

Het leven en denken van Jef Last (1898-1972) biedt een prachtige ingang tot de grote kwesties van de twintigste eeuw, zo blijkt uit de biografie die Rudi Wester over deze geëngageerde schrijver schreef. Van de Spaanse Burgeroorlog tot de onafhankelijkheidsstrijd in Indonesië, en van het conflict tussen het communistische ideaal en de praktijk in de Sovjet-Unie tot de strijd voor homorechten in Nederland.

DORIEN KOUIJZER

Op een foto van circa 1937 poseert Etty Hillesum voor de portretten van haar idolen. Het bovenste is dat van Jef Last. Eronder hangt een foto van de jonge Stalin. Wat heeft de kamermuur van een jonge idealistische vrouw uit de jaren dertig van de vorige eeuw ons te vertellen?

De geëngageerde schrijver Jef Last strijdt op dat moment in de Spaanse Burgeroorlog mee aan Republikeinse zijde, wat hem de bewondering van links Nederland oplevert. Dankzij zijn brieven van het Spaanse front was hij “een held voor iedereen die het gevaar van het fascisme in Spanje zag”, schrijft Rudi Wester. Zij heeft enige jaren aan het reconstrueren van zijn enigszins vergeten leven en werk gewijd, met als resultaat de biografie *Bestaat er een raarder leven dan het mijne?* Lasts brievenboeken over de Spaanse Burgeroorlog zijn volgens Wester overigens nog altijd lezenswaardig. De gebundelde versie ervan, *De Spaansche Tragedie* (1938), kwam al in 1939 in het Frans uit als *Lettres d’Espagne* en is eveneens vertaald in het Engels, Zweeds, Noors, Pools, Tsjechisch en Esperanto. Het boek maakte van Last een internationaal bekende auteur van het interbellum

Hoewel hem in Moskou de schellen al van de ogen zijn gevallen, is Last in 1937 om strategische redenen nog lid van de Communistische Partij Nederland (CPN). Hij is er namelijk van overtuigd dat Europa de Sovjet-Unie nodig heeft in de strijd tegen de fascistische krachten. Als een door de politiek gepokte en gemazelde Jef Last in 1937 nog twijfels heeft over het publiekelijk overboord gooien van het communistische ideaal, dan is het voorstelbaar dat een jonge vrouw als Etty Hillesum, hoe intellectueel ook, nog in Stalin geloofde.

Op vragen als door de foto uit 1937 opgeworpen, biedt Westers biografie van Jef Last een antwoord. Het leven en denken van de zichzelf immer bevragende Last vormt namelijk een prachtige ingang op de grote problemen van de twintigste eeuw.

Jef Last als mijnwerker © Letterkundig Museum

Heel bewust had deze veelschrijver er in zijn jeugd al voor gekozen zijn leven in dienst te stellen van een rechtvaardiger samenleving. Daartoe heeft hij ruim vijftig jaar lang verschillende wegen bewandeld. Op alle niveaus van de samenleving en in drie partijen probeerde hij zijn steentje bij te dragen, tot hij erachter kwam dat hij als partijloze schrijver en intellectueel het nuttigst was. Door zijn talent als spreker, schrijver en organisator, en door zijn talenkennis – hij sprak veertien talen – heeft hij een netwerk tot in de hoogste internationale regionen kunnen opbouwen getuige klinkende namen als Soekarno, André Malraux, Albert Camus, Joris Ivens, Willem Drees, Bertolt Brecht, Boris Pasternak en André Gide, zijn speciale vriend. Lasts boek over Gide is in het voorjaar van 2021 in het Frans verschenen.

PARTIJPOLITIEK

Al jong wordt Jef Last lid van de SDAP (Sociaal-Democratische Arbeiderspartij) en combineert hij uit overtuiging een universitaire studie met werk als visser, landarbeider en mijnwerker. Hij trouwt met Ida ter Haar, die net als hijzelf uit een gegoed milieu met een Indische achtergrond kwam. Ze delen een radicale solidariteit met de arbeidersklasse en het proletariaat en zetten zich als betaalde krachten van de SDAP in voor jeugdwerk en cultuur.

Last stelt zich als onafhankelijke propagandist in dienst van de sociale wereldrevolutie

In 1926 geeft Last bundels uit met revolutionaire gedichten die konden worden gezongen. Ook gaat hij met een omgebouwde auto de provincie in om experimentele films te vertonen. Door de ontmoeting met jonge opstandige Chinezen, Indonesiërs en Indiërs raakt hij geïnteresseerd in Gandhi en zijn beweging, en vooral in alles wat Nederlands-Indië betreft. Zodoende is hij betrokken bij de oprichting van de Internationale Liga tegen Imperialisme en Koloniale Onderdrukking, die hem in contact brengt met onder meer Pandit Nehru, Romain Rolland, Arthur Lehning en Henriette Roland-Holst. Hij schrijft felle agitpropgedichten tegen de Nederlandse politiek in Indonesië. In 1930 breekt hij met de SDAP omdat die zich tegen de strijd van de Indonesiërs voor hun onafhankelijkheid had uitgesproken.

Hij stelt zich als onafhankelijke propagandist in dienst van de sociale wereldrevolutie, maar lijdt desondanks onder het gebrek aan erkenning van zijn romans en gedichten door de “burgerlijke” literatuurcritici.

In 1931 krijgt hij de vraag een reportage over de Sovjet-Unie te maken. Hij leert er schrijvers als Louis Aragon, Henri Barbusse, Clara Zetkin en Maxim Gorki kennen, maar beziet de Sovjetsamenleving met gemengde gevoelens. Het geloof in het communistische ideaal – niet de realiteit – behoedde menig intellectueel voor vertwijfeling in deze tijd van oprukkend fascisme. Alleen dat kan verklaren dat Last officieel lid wordt van de Communistische Partij Holland (CPH, later CPN, Communistische Partij Nederland) in 1933, het jaar dat Hitler aan de macht komt.

Rudi Wester ziet de spagaat die Last maakt in zijn publicaties en brieven. Hij preekt het communisme niet meer in lezingen, maar nog wel in *De Tribune*, de krant van de CPH. Tijdens zijn verblijf in Moskou komt *Liefde in de portieken* (1932) uit. In deze roman over een periode dat hij in een textiel fabriek werkte, vermengt hij fictie met feiten. Dit door critici verfoeide procedé zou hij in *Partij remise* (1933) en *Zuiderzee* (1934) herhalen. Wester suggereert een heruitgave van deze nu wel gewaardeerde non-fictie.

Feilloos op de hoogte van wat er in Duitsland gebeurt, smokkelt Last Joodse en andere Duitse vluchtelingen naar Parijs, waar hij een goed netwerk heeft. In het bruisende Parijs komt een eenheidsfront van linkse groepen tegen extreemrechts tot stand. Steeds meer Franse schrijvers worden communist. Maar tijdens het eerste congres van Sovjetschrijvers in Rusland (1934), waar gedelegeerden uit veertig landen aan deelnemen en waar ook Last bij is, worden hen door Gorki nieuwe regels voor sociaal-realistische kunst opgelegd. Experimentele kunst wordt verboden.

Schilderij van
Jef Last door Piet Begeer
© Letterkundig Museum

VRIENDSCHAP MET ANDRÉ GIDE

In het nauw tussen de boekverbrandingen in Duitsland en de “ingenieurs van de ziel” in de Sovjet-Unie, discussiëren revolutionaire artiesten en schrijvers in Parijs verder over Gorki’s eisen. Jef Last is één van de sprekers. André Gide is er ook, de bewondering is wederzijds. De twee schrijvers – Last is dan 36, Gide 64 – worden vrienden voor het leven. Beiden hebben problemen met tegelijk homoseksueel én getrouwd zijn en worstelen met het communisme. Samen maken ze lange reizen zonder politiek oogmerk. Onder invloed van de oudere Gide gaat Last eerlijker met zijn homoseksualiteit om, ook in geschrifte. Het begrip van Last en Gide voor elkaar is zo groot dat Last zelfs jongetjes “ronselst” voor zijn vriend. “Een onderwerp”, schrijft Wester, “waar je niet graag over leest.” Deze ontwikkeling en de erbij horende roddels en laster waren moeilijker te verdragen voor de onafhankelijke Ida ter Haar (oprichtster van onder andere het succesvolle Circus Elleboog voor straatjongeren) dan de veelvuldige afwezigheid van haar echtgenoot, waar hun drie dochters zo onder leden.

Gide, geëngageerd maar minder politiek denkend, overtuigt Last ervan dat psychologische nuances en twijfel ook bij literatuur horen. Zo trekt de beroemde Franse schrijver Last uit het writer’s block waar die zich in bevindt sinds hij niet meer in “literatuur als wapen in de klassenstrijd” gelooft. Vanaf 1934 zal de schrijver Last de

In Spanje was Last banger voor de stalinisten dan voor de mannen van Franco

mens centraal stellen. Zijn boeken en geïnspireerde redevoeringen zijn rond 1934 geliefd in Nederland. Zwart-witdenken reserveert hij voor artikelen in *De Tribune*.

De boekverbrandingen in Duitsland staan centraal op een schrijverscongres in Parijs (juni 1935), waar Menno ter Braak en Eddy du Perron zich ergeren aan de communisten die de strijd tegen het fascisme proberen “te kapen”. Last houdt er een toespraak die dit probleem omzeilt, maar blijft officieel de lijn van de CPN volgen.

André Gide nodigt Last in 1936 uit voor een reis door de Sovjet-Unie met een aantal Franse schrijvers. Zelf neemt Gide daar Stalin voor zich in met een grafrede voor de (in verdachte omstandigheden) overleden Maxim Gorki. Gide zal er zijn leven lang spijt van hebben. De reis is namelijk een catastrofe, de schrijvers hebben geen enkele vrijheid en voelen om hen heen overal angst en armoede. Een aantal bekenden zijn “verdwenen”, een van hun reisgenoten overlijdt op mysterieuze wijze. Gide keert zich af van het communisme, maar Last wil nog geloven in een mogelijke bijstelling van de doctrine door de Spaanse Burgeroorlog.

Last gaat in Spanje vechten, ondanks de bezwaren van de CPN (onder de Spaanse Republikeinen zijn veel anarchisten), en ondanks zijn vrouw Ida en hun drie kinderen. Hij schrijft Gide dat hij “het slagveld waar al onze idealen op het spel staan, niet zal mijden”. Onderweg zal hij in Parijs nog net het eerste hoofdstuk van *Retour de l'URSS* van Gide kunnen lezen. Last schrikt, hij vreest dat het boek een negatief effect op de strijd in Spanje zou kunnen hebben. Hij sluit zich aan bij een gevechtseenheid van arbeiders in Madrid. Al is het kazerneleven extreem hard, hij is er gelukkig, want er is solidariteit.

NIET-PARTIJGEBONDEN SOCIALIST

In Spanje, zo schrijft Last in zijn memoires, was hij uiteindelijk banger voor de stalinisten dan voor de mannen van Franco. Als hij in 1938 begrijpt dat Stalin ondanks zijn beloftes de Spaanse Republikeinen nooit daadwerkelijk heeft gesteund, maar slechts verdeling en haat onder hen heeft gezaaid, neemt Last, sowieso al onterecht van trotskisme beschuldigd, de beslissing de CPN te verlaten. Heel zijn leven blijft hij als “verrader” te boek staan en voelt hij zich bedreigd. En als hem op zijn oude dag gevraagd wordt of hij zijn leven op dezelfde manier over zou doen, zegt hij “ja”, behalve dan dat hij geen lid meer zou worden van de communistische partij.

Zoals alle Nederlandse oud-Spanjestrijders gaat Last staat- en rechteloos de Tweede Wereldoorlog in. Na 10 mei 1940 en de eerste zorg om Ida en de kinderen die in het gebombeerde Rotterdam wonen, beginnen voor hem jaren van steeds nieuwe onder-

duikadressen, illegale publicaties en verzetswerk. Vreemd genoeg komen er tijdens de oorlog ook een aantal “legale” romans en vertalingen van Chinese filosofen van zijn hand uit bij de gelijkgeschakelde Arbeiderspers. Volgens Wester dienen die publicaties om zijn werk voor *De Vonk*, een belangrijk illegaal blad, te verdonkeremanen.

Na de oorlog gaat Last verder als niet-partijgebonden socialist. In de wereldrevolutie gelooft hij niet meer, hij zal het voortaan in naam van de vrijheid opnemen tegen koloniale onderdrukking en voor gelijke rechten van homoseksuelen. Van 1945 tot 1950 steekt hij veel energie in het blad *Levensrecht*, de indirecte voorloper van het COC (de belangenvereniging voor LHBTI's).

Hij is betrokken bij het Comité voor Vrede in Indonesië, dat wordt opgericht omdat Nederland het koloniale leger en dienstplichtigen naar Indonesië heeft gestuurd en daar vanaf 1947 militaire operaties uitvoert, daarmee de Proklamasi (Onafhankelijkheidsverklaring) van 17 augustus 1945 negerend. Als Nederland in 1949 uiteindelijk de onafhankelijkheid van Indonesië aanvaardt, nodigt Mohammed Hatta, de vicepresident van Indonesië, Jef Last uit om naar Indonesië te komen. Last blijft daar van 1950 tot 1953, is er een tijd leraar op Bali en maakt in opdracht van Hatta reportages over het land die in Europa echter nauwelijks worden gepubliceerd. Terug in Europa haalt hij een doctoraat in de Chinese filosofie in Hamburg, vertaalt Chinese boeken en schrijft kinderboeken.

Uiteindelijk zal Japan zijn hart stelen wanneer hij – dit keer wel veelgelezen – reportages maakt over het Verre Oosten als lid van een PEN-delegatie en participierend journalist. In 1966 verschijnt zijn boek *Mijn vriend André Gide* en vindt hij aansluiting bij de provobeweging. Na een paar kalmere jaren met zijn vrouw en toeverlaat Ida, krijgen lichamelijke en geestelijke aftakeling de overhand en overlijdt hij in 1972.

DE BIOGRAFIE

“Weten wat juist is en het niet in praktijk brengen, is gelijk aan gebrek aan moed”, is een van de uitspraken van Confucius die Last al jong tot leidraad had gekozen. De centrale vraag in de biografie van Rudi Wester is of Last zich hieraan heeft gehouden, en haar antwoord erop is een volmondig *ja*. Last voegde – voor zover hij kon – altijd de daad bij de gedachte, en in die zin is zijn veranderlijkheid en ogenschijnlijke ambivalentie te verklaren vanuit trouw aan zijn eigen moraal. Voor Wester was Last bovenal een moedige man en een levendige verteller die zijn tijd vaak vooruit was. “Maar in zijn levenslange zoektocht naar liefde en rechtvaardigheid”, schrijft ze, “was hij tijdloos. Even tijdloos als de grote Chinese wijsgeren die zijn gidsen voor het leven waren.”

Ondanks Westers bewondering is *Bestaat er een raarder leven dan het mijne?* bepaald geen hagiografie. Uit het boek blijkt dat Jef Last zijn rol als vader zeer gebrekkig heeft vervuld. Ook wordt duidelijk dat hij zeker werd bewonderd om zijn spreektalent, maar ook gehaat om zijn dominante aanwezigheid, directheid en ongeduld. Dat laatste speelde hem, vooral na de oorlog, ook parten bij het schrijven. Uitgevers en critici klaagden over slordig uitgewerkte teksten.

Last werd bewonderd om zijn spreektaal, maar ook gehaat om zijn dominante aanwezigheid, directheid en ongeduld

Voor de biografie moet het een geweldige uitdaging zijn geweest om lijn te krijgen in het grote aantal banen, conflicten, evenementen, reizen, brieven, publicaties en contacten. Zelfs Bibeb, de “koningin van het geschreven interview”, schrijft Wester, kreeg in 1960 geen greep op de persoon Jef Last. Haar artikel was “voornamelijk een opsomming van zijn leven”. Wat dat betreft is *Bestaat er een raarder leven dan het mijne?* een enorme vooruitgang. Door het respecteren van de (chronologische) hoofdstukindeling van de onuitgegeven memoires van Last en door de publicaties van Last in het verlengde van zijn politieke en morele keuzes te situeren, is Wester erin geslaagd voor eenheid te zorgen in deze vuistdikke biografie. Daarbij is het door de kunstig ingelaste fragmenten van interviews met de kinderen en kennissen van Last een soepele en zelfs spannende vertelling geworden. Misschien is het juist ook de onvolmaaktheid van Last die maakt dat zijn leven zo’n invoelbaar verhaal over de tragische kant van de twintigste eeuw heeft opgeleverd.

In 1972, het jaar dat Last overleed, schreef de door Wester geciteerde letterkundige en dialectoloog Piet Meertens, die ervan overtuigd was dat Lasts oeuvre zou worden herontdekt: “Al zou het alleen maar zijn omdat hij als een van de weinigen onder zijn tijdgenoten in ons land, aandeel heeft gehad aan alles wat zich in de wereld op geestelijk en maatschappelijk terrein voordeed.” Daarmee geeft Meertens meteen ook het beste argument om *Bestaat er een raarder leven dan het mijne?* te lezen.

RUDI WESTER, *Bestaat er een raarder leven dan het mijne? Jef Last* (1898 – 1972), Prometheus, Amsterdam, 2021, 500 p.

JEF LAST, *Mon ami André Gide*, in het Frans vertaald door Basil Kingstone, Classiques Garnier, 2021, 248 p.

LEES MEER OP: [DE-LAGE-LANDEN.COM/GESCHIEDENIS](https://de-lage-landen.com/geschiedenis)

- Jonge stemmen over slavernij
- Napoleon en zijn invloed op Nederland
- De Friezen, Nederlands mythische voorgangers